

מולד (סדרה חדשה), כרך ו' (כ"ט), חוברת 33-34 (243-244) (אביב תשל"ה, מארס 1975)

שיטות הקליטה

עמנואל מארקס

או עם ידידים, ולפעמים גם עם חברים לעבודה. בסופו של דבר רשת היחסים החברתיים מגיעה למעין "אופטימום" (יש אומרים שאופטימום זה הוא כשלושים קשרים). באמת אין אנו יודעים כמה קשרים חברתיים יש לאדם. אפשר רק לשער שהמספר מוגבל, וכשאנו מגיעים לאופטימום הקשרים אמנם מתרחבים, אך תמיד על חשבון קשרים אחרים. פירוש הדבר, שהקליטה בחברה החדשה איננה מגיעה לידי סיום, אלא היא עוברת בהדרגה לתהליך אחר הקרוי "ניי-דוט חברתית". עד לשלב מסויים נוכל לומר שהרשת החברתית הולכת ומתרחבת, ומדובר בקליטה. כשהרשת החברתית משתנה, אך אינה מתרחבת עוד, מדובר בתהליכי ניידות, וסבורני שאין לנו להפריד הפרדה חדה בין שני התהליכים האלה, כי בסופו של דבר הניידות החברתית היא חלק מתהליך של התע-רות האדם בחברה.

כשאתה בודק את הדברים מקרוב, מתברר לך שיש צורות שונות לקליטה. וכשם שיש ירידה מחוסר קלי-טה, יש ירידה מקליטה יתר. זו האחרונה מודגמת בישראלי מצליח שקשריו העסקיים מסתעפים מחוץ לגבולות המדינה, עד שבסופו של דבר הוא נמשך אחר קשריו ועיקר ישיבתו ורוב זמנו בחוץ-לארץ. מנקודת ראות סוציולוגית אין לומר שהאיש הזה לא

הנסיון להסיק מסקנות מתוך משאלים וסטאטיס-טיקה על "שביעת-רצון" של העולים או על קליטתם התרבותית פסול בעיני מטעמים שונים, מתודולוגיים ואחרים. אני רואה בקליטה תהליך דינאמי שבו אנשים מנתקים את עצמם מחברה אחת וחותרים להתערות בחברה אחרת. התהליך של יצירת קשרים בחברה החדשה חל בשלבים. בשלב הראשון האנשים יוצרים קבוצות ראשוניות— הם קושרים קשרים חברתיים אמיצים עם מספר מועט מאד של אנשים בסביבה החדשה ועליהם הם סומכים בכל דבר. בהדרגה הם מרחיבים את הקשרים, וככל שהללו מתרחבים הם נעשים יותר ספציפיים, עד שבסופו של דבר האדם יוצר רשת שלמה של קשרים חברתיים, הכוללים קשרים אמיצים מאד, אך לא כדרך שהיו בראשית תהליך הקליטה, וכן קשרים רופפים יותר, וגם קשרים ספציפיים יותר בתחומים שונים. הקשרים האלה קצתם עם יחידים וקצתם עם קבוצות וארגונים. רבים מהקשרים הם בתחום התעסוקה, בתחום יחסי שכנות, בתחום הביילוי וכדומה, ויש קשרים שהם רב-ערכיים, גם אמיצים גם אינטימיים, והם הבסיס הבטוח לאדם המאפשר לו להשתמש בהם בהזדמנויות שונות כשהוא נזקק לכל מיני עזרה. הקשרים האינטימיים ביותר הם בדרך כלל, כידוע, הקשרים עם קרובי בשר

נקלט, הייתי אומר שקליטתו היתה טובה כל כך עד שהוא עזב את הארץ. צורות הקליטה השונות קשורות במיבנה החברה. אעמד על שתי דוגמאות שהן בבחינת שני קצוות של רצף: מכאן דוגמת מהגרים פולנים שנקלטו בשיקאגו, וסימנה אי-הזדהות מוחלטת של החברה הקולטת בתהליך הקליטה, ומכאן דוגמה של עיירת פיתוח בגליל המערבי שלא נקרא בשמה, ובה היתה בעבר התערבות מרבית של גורמי מים קולטים, ובעיקר של השלטונות. המהגרים הפולנים לארצות-הברית באו כיחידים בעיקר כדי למצוא את פרנסתם באמריקה; הם ברחו ממצב כלכלי גרוע וראו בארצות-הברית סיכוי לשיפור מצבם הכלכלי. קצתם חשבו אפילו לחזור לפולין, אך בפועל חזרו מעטים מאוד. המהגרים האלה התיישבו בכרך, ובמקרים רבים שכרו דירות משותפות, כש-אשתו של אחד מהם מבשלת ומסדרת את הבית בשכר. מטרתם היתה לחסוך — בעיקר כדי להביא את קרוביהם מפולין. כשנתרבו, נוצרו שכונות או קהילות קטנות, שחבריהן מדברים פולנית, גאים על מסורתם התרבותית, מתגעגעים לפולין ורואים עצמם כפולנים בגולה. החברה האמריקנית היתה זרה בעיניהם, והם השתדלו שלא להיזקק לה לסעד ועזרה, ולדאוג לצרכי עצמם. עם גידולה של הקהילה שכרו להם כומר פולני, שדאג לארגון הקהילה הקטנה, ולימים הקימו להם אגודות וולונטאריות, וראשונה להן מין קרן לעזרה הודדית, שלתוכה הכניסו חלק ממשכורתם, לשם סיוע בעת צרה. בהמשכו של התהליך אנו מוצאים יותר ויותר מן הפולנים הללו מתערים בחברה האמריקנית, כשהאינטרסים שלהם בקהילה הפולנית מתמעטים והולכים, פעולות הקהילה מצטמצמות והאגודה הוולונטארית נעשית מעין קופת תגמולים.

מעניין במיוחד הוא יחסם של האנשים הללו אל התרבות הפולנית. כאמור, בראשית בואם ראו עצמם כגולים וביקשו לטפח במידת האפשר את התרבות הפולנית. כשעשו יותר ויותר מהם חיל בחברה האמריקנית אמנם עוד הדגישו את התרבות הפולנית, והוסיפו לדבר פולנית, אבל בתוך הפעילות התרבותית הפולנית הביטו את הישגיהם בחברה האמריקנית. גאוותם כפולנים, וזיקותיהם הפולניות, עודדו אותם מבחינה רוחנית וסייעו להם להיקלט ולקנות בטחון בחברה החדשה.

עכשיו נעמד על הדגם הישראלי: עיירת הפיתוח

בגליל. זו אינה דגם של החברה הישראלית. מה שציין את העיירה הזאת בתקופה שישבתי בה היה חוסר מקומות עבודה. העולים שהובאו מהאניה אל העיירה הוכנסו לדירות, ואחר הובאו ללשכת הסעד או ללשכת העבודה, קיבלו עבודת דחק ונרשמו כמקרי סעד ברוב המקרים. ללא תעסוקה כמעט, היו התושבים תלויים תלות מוחלטת במספר קטן של פקידים לכל צרכיהם. תוצאת המצב הזה היתה קודם כל העדר יחסים ראשוניים בקרב תושבי העיירה. כיון שהתושבים סמכו בכל נושא ונושא על הפקידים הרי ציפו שהפקידים ינהגו בהם כקרובי בשר. ואולם כל אחד מהפקידים הללו היה ממונה לא על עולה אחד אלא על מספר עולים רב, וממילא לא יכלו לתת לכל אחד מהעולים הרבה מומנם ודאגתם. כך נוצר מעין יחס אסימטרי, שצד אחד מבקש יחסים אינטימיים והצד האחר אינו נענה. ובכל זאת גרמה תלות זו להתלשטם או להרדמתם של היחסים הרב-ערכיים או האינטימיים שהיו קיימים בקרב העולים בבואם לארץ: הורים לא דאגו במיוחד לבניהם, בנים לא הוריהם, אחים לאחיהם. כל אימת שנתעוררה בעייה בתוך המשפחה היו הקרובים הנתונים בצרה מופנים אל הפקיד המתאים. אמנם כשהיו הורים נזקקים לתמיכה היו הבנים מוכנים לעזור מהומה בלשכת הסעד — אך הם עצמם לא היו מוכנים, או מסוגלים, לסייע להוריהם. בנים שרצו להתחתן דרשו מהם ההורים לעבוד ולחסוך את הכסף הדרוש לשכירת דירה וציודה. כך אנו מוצאים תקופות אירוסים של שנה, שנה וחצי, מעין תקופות היסכון שבסופן נכנס הזוג לדירה החדשה. ההורים עזרו להם בעקיפין בכך שהרשו להם לגור אצלם ולמסור להם פחות מהכנסתם. וכן אנו מוצאים דוגמאות, שאדם לא העז לפנות בשעת הדחק לאחיו בבקשת הלוואה קטנה, אף שהיו יחסים טובים ביניהם. הוא פנה ללשכת הסעד וקיבל את העזרה הדרושה. תוצאת המצב הזה היתה שהעולים נשארו קשורים במספר פקידים קטן, ורשת יחסיהם החברתיים לא התרחבה במידה הצפויה. ביחוד הם לא הצליחו לקשור קשרים אינטימיים — דבר שבדרך-כלל אנו מוצאים בראשית תהליך הקליטה.

כמעט כל העולים הללו היו יוצאי מארוקו. אבל הם לא היו מקשה אחת, שהרי גם מארוקו איננה ארץ הומוגנית. היו עירוניים, היו אנשים מהרי האטלס, היו בעלי מלאכה, סוחרים נודדים, מורים, וכו'. מה עלינו ללמוד מכך לגבי תהליך הקליטה ומדי-

שיש לו כסף יוכל ליהנות מן ההטבות העומדות לרשותו, לחסוך אלפים במכוננית או בציוד הסטירי-אופוני שיקנה, או לרכוש דירה גדולה ולקבל טוב-סידה גדולה יותר. לעומת זאת האנשים הזקוקים באמת לעזרה, ככל שיש להם פחות כסף הם מקבלים פחות עזרה. ועוד: שיטת ההטבות מפנה את הביקוש לאפיקים ספציפיים, כגון דירות, רהיטים דניים, ציוד סטיריאופוני, מכונניות וולוו וכדומה, הנחשבים במק-רים רבים למותרות, ורבים מהם פריטים קריטיים בתהליכי אינפלציה.

הנהגה אם נבטל את ההטבות וניתן לעולה סכום גלובאלי, נאמר מאה אלף לירות (לפי דוח משרד הקליטה מוציאה המדינה מאה וארבעים אלף לירות על כל משפחת עולים) ויהיה מוטל עליו לכלכל את מעשיו וצעדיו, נמצא שהוא יקדיש פחות כסף למותרות, ויותר למקורות להכנסה. אז נראה שהעולים לא כולם יקנו דירות בירושלים או בתל-אביב, ושהם יקנו דירות שהן יותר צנועות, ובמקום שהן יותר זולות. נמצא שעולים יותרו על המכוננית, ואפילו על סטיריאון, ויתנו דעתם יותר על סידורם בעבודה, על ציוד משרדי או מכשירי עבודה וכדומה. על-ידי כך לא רק היינו חוסכים, למשל, ארבעים אלף לירות על כל משפחת עולה, אלא גם היינו מסירים לחצים אינפלציוניים כבדים, ומפנים אותם כסף לאפיקים פרודוקטיביים יותר. וכל ההטבות הללו המחייבות טיפול רב ומילויי טפסים, בין שמדובר במכוננית או במכונת כביסה, מצריכות את העולים יותר ויותר לפקידים. הויקה החזקה לפקידים גורמת, שהעולה סבור שכל זה "מגיע" לו, אלו זכויות שמגיעות לו, ועליהן הוא נלחם. והרי ידוע כי הגדלת "זכויות" מסוג זה אך מגדילה את מספר התלונות עליהן. המדינה נתנה לעולים הרבה מאד דברים יקרי ערך, אבל הדברים שניתנו מאבדים את ערכם מפני שהעו-לים ראו אותם כדברים שמגיעים להם, וכל תקלה או גילוי איטיות של פקיד נראה להם כעיקשות או זדון.

ואף זו מכשלה, לדעת, שכל ההטבות ניתנות לעולה בבת אחת בתחלה, והעולה הולך ומאבד זכויות אלו בהדרגה. בבואו לארץ מעתירים עליו הנחות והקלות. אין הוא משלם מס הכנסה, למשל. בשנה השניה הוא משלם מעט מס, ובסופה הוא משלם מס מלא. וכך הוא עלול להרגיש, כי ככל שהוא נשאר יותר בארץ, הריהו מקופת יותר...

ניזת הקליטה בארץ? משרד הקליטה עוסק בעיקר בשלושה תחומים: מתן שיכון, מציאת תעסוקה והק-ניית הלשון. שלושת הדברים חשובים לכל עולה, אך הייתי מקדים את שני הדברים הראשונים. כי תחילה צריך אדם להגיע למצב שיוכל לקשור קשרים חבר-תיים בסביבה החדשה — אלא אם כן הלשון דרושה לו במקצועו ממש, כגון אם הוא מורה או עורך-דין. שהרי אם הוא נגר או נהג-טרקטור או אפילו רפא יכול הוא להסתפק במיזער מלים ולהיקלט בסביבה החברתית עוד לפני שהוא לומד עברית באופן סדיר. והנה הרבה מן הפעולות הנעשות על-ידי הסוכנות ועל-ידי משרד הקליטה עוסקים בהן גם משרדים אחרים: משרד החינוך, משרד השיכון, משרד העבו-דה. אנו מוצאים כאן כפילות לא מעטה בעבודת משרד הקליטה וגם הסוכנות, כשהם חוזרים על דברים שכבר נעשו בידי אחרים, או שהם מתווכים בין העולה ובין משרדים אחרים. אם נדון לפי דברי העולים עצמם, הרי תיווך זה מפריע יותר משהוא עוזר. כי בסופו של דבר העולה מגיע ללשכת העבו-דה, או לזו של האקדמאים, ומשרד הקליטה רק מוסיף חוליה לשלשלת. אפשר אפוא לחסוך פקידים ותיוו-כים. ואת פגמיה של השיטה, שחלק גדול מן הקליטה נעשה על-ידי פקידים, ראינו בדוגמה של עירת הפיתוח. בסופו של דבר, הפקיד מלווה את העולה כברת דרך קצרה. אם נצרף את כל הטיפולים הפקידותיים האלה נמצא שהעולה במקום לקשור יחסים של ממש בארץ, קושר קשרים ארעיים עם מספר פקידים גדול, וסופו מתאכזב, כי הקשר עם הפקידים אינו עוזר לו להתעורר. האלטרנטיבה היא לקשור כל עולה חדש עם אדם ותיק שילווה אותו בצעדי הראשונים ויעזור לו בהקמת רשת יחסים חברתיים. למעשה על הויתק "להשאיל" לעולה חלק ניכר מרשת היחסים של עצמו. עדיף, כמובן, כשהויתק הקולט הוא בעל קשרים טובים, או בן שכבתו או מוצאו, ומשובח ביותר כשהוא בן מקצועו של העולה או שהוא שאר-בשר שלו. בדוח אחרון של משרד הקליטה אנו קוראים: "אמנם אנחנו עושים הרבה לקליטת העולה, אבל בסופו של דבר הקליטה של העולים נעשית על-ידי הקרובים שלהם שעוזרים להם להשתרש בארץ".

שיטת מתן ההטבות לעולים החדשים נראית לי פגומה מעיקרה. קודם כל היא עשויה לסייע יותר לעולה האמיד, היכול ביתר קלות לעזור לעצמו. עולה

לבנות דירות בעיירות פיתוח ולסדר שם אפשרויות תעסוקה ולדאוג שלא רק עולים יבואו לשם אלא שגם ותיקים יימשכו לשם. שלישית, עלינו, קודם כל, לשכן את העולים במקום קרוב למקום העבודה ולאפשר להם לרקום את ראשית קשריהם החברתיים, ואז עלינו לדאוג שילמדו את הלשון. כלומר, שאין לנו צריכים להכניסם למרכז קליטה שבו אנו מרחי-קים אותם מהחברה הישראלית, וכל מגעיהם מגעים ארעיים עם עולים אחרים ועם פקידים, ובסופם של חמשת החודשים באולפן העולים הם יוצאים וכל תהליך הקליטה מתחיל מחדש. עלינו לקצר את תקופת המעבר ולהכניס את העולה למקומו הקבוע בהקדם האפשרי. ודבר אחרון, יש לאפשר, לדעתי, לעולים לגור בקרבת מקום לאנשים אחרים שהם בעלי רקע תרבותי דומה, בעלי מעמד דומה כדי שיקל להם לקשור יחסים חברתיים, וכדי שגם בשעה שרשתות היחסים תתרחבנה יוכלו לקיים קשרים תרבותיים עם אנשים בעלי רקע דומה.

והרי כמה הצעות לתיקון המצב. ראשית, מציע אני שיהיו בני לווייה, שושבינים, נאותים לעולים שלא נמצאו להם בארץ קרובים או חברים לעבודה וכדומה. משרד הקליטה יכול ליטול על עצמו תפקיד זה: תנועת מתנדבים, שכל אחד מהם יקבל עליו לטפל במשפחת עולים אחת במשך שנה תמימה ברציפות ובנאמנות.

שנית, הייתי מעניק לעולה בבואו סכום גדול, אבל לא במתנה, אלא כהלוואה, שעליו להחזירו במלואו אם יחליט לרדת מן הארץ. ככל שירבו שנותיו בארץ, ילך הסכום שעליו להחזיר ויקטן. כך נוכל להבטיח, שהעולה יקנה יותר ויותר זכויות ככל שישאר יותר בארץ. לעומת זאת הייתי מבטל את כל טובות ההנאה וההנחות למיניהן שניתנות כיום לעולים. על הדאגה לעולים להתבטא בצעדים אדמיניסטרטיביים שיש לתת בהם בשעה גם יעדים ציבוריים. כל ההטבות והתמריצים יש לתת לותיקים ולעולים במידה שווה. אם ברצוננו למשוך עולים לעיירות פיתוח, עלינו